

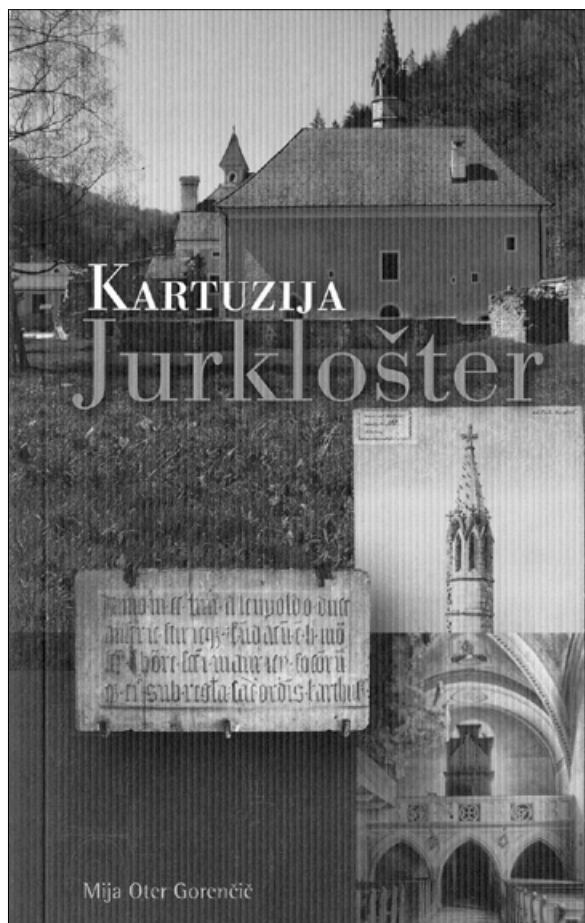
Kartuzija Jurklošter

Mija Oter Gorenčič, *Kartuzija Jurklošter*. Ljubljana: Založba ZRC, 2021. 95 strani.

Kartuzija Jurklošter je umetnostnozgodovinski spomenik, ki vedno znova preseneča. Vsaka raziskava tega skritega bisera ob potoku Gračnica postreže z nepričakovanimi odkritji, ki odstirajo njegovo veličino in pomen v širšem evropskem prostoru. Dolina, v kateri je bila postavljena kartuzija in njena cerkev, sta bili v srednjem veku na ozemlju sedanje Slovenije prvi, ki sta imeli za svojega zavetnika sv. Mavricija. Njega so v Evropi častili le predstavniki najvišjega plemstva. Pomena in ugleda samostana se je zavedala tudi najelitnejša rodbina na slovenskih tleh, grofje in knezi Celjski, naklonjeni pa so mu bili tudi Habsburžani. Čeprav je Celjanom uspel preboj v vrh (srednje)evropske politike in je njihov vpliv in interes segal širom po Evropi, je imel Jurklošter v njihovi osebni zgodovini pomembno propagandno in memorialno vlogo, ki vedno znova osupne.

Knjižica – žepnica prinaša najnovejša odkritja o umetnostni zgodovini kartuzije, njenem zgodovinskem razvoju in širšem evropskem pomenu, razkriva pa tudi najverjetnejše mesto groba Veronike Deseniške, prepovedane ljubezni celjskega grofa Friderika II. Nekaj jurkloštrskih menihov je doživelo častitljivih sto let, kar je svojevrsten namig na inspirativno geografsko in duhovno okolje, v katerem so živeli in delovali. Nekdanja kartuzija privlači še danes. K naselitvi je privabila občutljive posameznike, ki so tu iskali navdih za ustvarjalno delo, številni pa jo obiščejo v želji, da bi tu našli stik z naravo in samim seboj.

Avtorica knjižice Mija Oter Gorenčič si želi, da bi se vrednosti in bogastva kartuzije zavedli tudi v 21. stoletju in jo predstavljali s ponosom. Jurklošter je namreč izjemnega pomena ne samo v umetnostni zgodovini slovenskega prostora, marveč v celotni kartuzijanski zgodovini ter celo v kulturni in politični zgodovini Evrope. Kartuzija Jurklošter

naj postane trden temelj nacionalne in evropske identitete.

Avtorica je v začetku knjižice zelo strnjeno opisala zelo strog kartuzijanski red – red brez napa-ke, z vsemi njegovimi posebnostmi v primerjavi z drugimi samostani, ki olajšajo razumevanje, zakaj so njihovi menihi oz. dobrotniki ustanavljali svoje samostane – kartuzije na zelo visokih gorskih planjavah, na nižjem svetu pa v hribovitih, odročnih in zelo slabo naseljenih krajih. Kartuzijani so bili zelo samotarski samostanski red. Njihova glavna naloga je bila skupna molitev večkrat na dan, pogosta osebna molitev in branje (študij) svetega pisma. Niso imeli nobenih šol ali internatov za dijake, redno niso smeli pomagati v krajevnem dušnem pastirstvu, razen zelo redko v skrajnih potrebah, v bolnišnicah niso obiskovali bolnikov. Skratka, živeli so samo v svoji samotarski samostanski skupnosti. Tudi v samostanski skupnosti so bili stiki med menihi redki in še ti predpisani. Zaradi ohranjanja zdravja so imeli vsak teden večurni pohod v naravo, če je le bilo mogoče predvsem v gozd. Pot je

morala biti izpeljana tako, da ni šla mimo nobene hiše. Sprehajalna meniška skupina naj ne bi srečala nobenega človeka.

V zahodnoevropskem prostoru so začetke meništvaja predstavljale različne oblike puščavništva, ki so jih prakticirali v samoto preseljeni posamezniki – eremiti. Njihova želja je bila živeti predvsem z duhovnostjo prežeto življenje. Prelomnico predstavlja čas okoli leta 529, ko je sv. Benedikt iz Nursije na Montecassinu, okoli 130 km jugozahodno od Rima, ustanovil prototip zahodnoevropskega samostana. Od tedaj pa vse do 11. stoletja so se po Evropi ustanavljali samo benediktinski samostani, zaradi česar to stoletje imenujemo benediktinsko stoletje. Številni samostani so bili ustanovljeni vzdolž romarskih poti, zlasti k najbolj priljubljenim romarskim ciljem, ki so bili v srednjem veku poleg Jeruzalema še Rim in Santiago de Compostela, kasneje med drugimi tudi Köln.

Samostani so bili (razen kartuzijanskih) v srednjem veku ne samo duhovna, marveč tudi intelektualna, umetnostna, kulturna in gospodarska središča. Z njimi je bilo kar najtesneje povezano evropsko plemstvo, ki si je v iskanju večnih molitev in večnega spomina svoje zadnje počivališče zelo pogosto izbiralo prav v samostanih. Vse intenzivnejše povezovanje s plemiči pa je povzročilo, da so slednji samostane bogato obdarovali in jim posredovali tudi najbolj kakovostne umetnike in umetnine. S tem so se poskušali odkupiti za grehe in pregnati strah pred večnim pogubljenjem. Hkrati so poskrbeli za gospodarski in umetnostni razvoj samostana in lastno vizualno propagando. Sčasoma so si nekateri samostani gmotno zelo opomogli in s tem pridobili na ugledu. Na področju umetnosti se je to najbolj izrazilo s tretjo prezidavo cerkve v burgundskem Clunyju, največje sakralne stavbe v Evropi do dokončanja rimske bazilike sv. Petra. Paradoksalno je bil prav samostan v Clunyju ustanovljen leta 910 kot center tako imenovane clunjske reforme, s katero so bile v samostansko življenje uvedene korenite spremembe. Posvetno plemstvo pa je to le še bolj privlačilo in nekaj samostanov je nesluteno obogatelo.

V 11. stoletju je vse več menihov izražalo nestrižnost z materialnim bogatenjem benediktinskega reda in oddaljevanja od prvotnih pravil sv. Bene-

dikta, ki so temeljila na znamenitem reku *Ora et labora*, moli in delaj. Izsa zidov benediktinskih samostanov so začeli prihajati menihi, ki so videli svoje poslanstvo v tem, da bi z nekaj somišljeniki na samotnem kraju prakticirali ideal meniškega življenja. V takih okoliščinah so se oblikovali novi meniški redovi, ki so združevali klasični, torej skupinski oziroma cenobitski način življenja z eremitstvom. Med novoustanovljenimi reformnimi redovi so bili kamalduci, valombrozi, premonstratenci, gramontezi in drugi. Na slovenskih tleh so se od reformnih redov naselili le cistercijani in kartuzijani. Cistercijanska samostana sta bila ustanovljena v Stični in v Kostanjevici na Krki, kartuzijani pa so pri nas postavili kar štiri postojanke, in sicer samostane Žiče, Jurklošter, Bistro in Pleterje.

O ustanovitelju kartuzijanskega reda sv. Brunu iz Kölna v tem prikazu knjige ne bomo veliko pisali, ker je o njem v slovenskem cerkvenem tisku že dobro obravnavan. Sv. Bruno je bil ustanovitelj prvega kartuzijanskega samostana na nadmorski višini ok. 1155 metrov, ki so jo imenovali po skalnih pečinah *Massif de la Chartreuse*, ki so se dvigale nad njo, latinsko poimenovane za *Chartreuse de Cartusia*. To ime je prevzel novi red (*l' Ordre des Chartreux* – red kartuzijanov), ki ga je Brunova skupina s svojo naselitvijo nevede in nehote ustanovila. Na tem mestu še danes deluje kartuzijanski samostan imenovan Velika kartuzija, ki je tudi sedež generalnega priorja reda in matični samostan vseh kartuzijanskih naselbin. Za življenja sv. Bruna je bilo ustanovljenih še precej kartuzijanskih samostanov. V enem od njih je Bruno 6. oktobra leta 1101 umrl. Za svetnika je bil razglašen leta 1514. Priorji vseh tedanjih evropskih kartuzij so se v Veliki kartuziji na zasedanju prvič zbrali v letu 1141. Za emblem reda, izpričan od 17. stoletja dalje, velja krogla sveta s križem nad njo in napisom "*Križ stoji, svet se vrtili*."

Kartuzijani, po barvi njihovi kut imenovani tudi beli menihi, so se na slovenskih tleh naselili v 12. stoletju. Njihova prva naselbina je bila žička kartuzija, ki je z ustanovitvijo v letu 1151 postala prvi kartuzijanski samostan v Svetem rimskem cesarstvu zunaj romanskega jezikovnega območja, zaradi česar ima v zgodovini reda posebno mesto. Ustanovitelj samostana je bil štajerski mejni grof Otokar III. iz rodbine Traungaucev. Izjemno vlogo je Žička kartuzija v zgodovini kartuzijanskega reda

odigrala tudi v času velike cerkvene shizme, ki je trajala od leta 1378 do leta 1417. Zato so morale tiste kartuzije, ki so ostale zveste rimskemu papežu, določiti svoj sedež in izbrati novega generalnega priorja. V letih od 1391 do 1410 je bil sedež generalnega priorja rimske obediencie prav v žički kartuziji. Med letoma 1398 in 1410 je prvo kartuzijo v srednjeevropske prostoru kot generalni prior vodil znameniti Štefan Macrone (ok. 1350-1424), ki si je sam intenzivno prizadeval za konec razkola. Žičam je sledila kartuzija Jurklošter, ki se ji bomo posvetili v nadaljevanju, na tem mestu pa naj poudarimo le, da njen pomen komaj kaj zaostaja za pomenom žičkega samostana. Jurkloštrski samostan je bil komaj druga kartuzija v cesarstvu, ustanovljena zunaj romanskega govornega območja. Tretjič so se na slovenskih tleh kartuzijani naselili po zaslugi koroškega vojvode Bernarda Spanheimskega in njegovega sina Ulrika III. po sredini 13. stoletja in sicer v Bistri pri Vrhniki. Za zadnji samostan kartuzijanskega reda pri nas pa je poskrbel celjski grof Herman II., ki je v začetku 15. stoletja bele menihe naselil v Pleterjah pod Gorjanci.

V primerjavi z razvojem kartuzijanskega reda v nekaterih drugih državah velja izpostaviti presenetljivo zgodnjo naselitev kartuzijanskega reda na slovenskih tleh in pa relativno veliko število kartuzij na majhnem geografskem prostoru. Samostana Jurklošter in Bistra sta bila razpuščena že v 16. stoletju, medtem ko sta se kartuziji Žiče in Bistra obdržali vse do 18. stoletja. Slednji sta bili zaradi kontemplativnega načina življenja razpuščeni v sklopu reform cesarja Jožefa II., ki je kartuzijanske samostane prepoznal kot "nekoristne" in "neuporabne" za širšo družbo, saj se beli menihi niso ukvarjali ne s poučevanjem dijakov, ne z oskrbo bolnih, prav tako pa niso opravljali dušnopastirskega dela po župnijah.

Leta 1899 je kartuzijanski red odkupil nekdanji samostan Pleterje in začel z gradnjo nove kartuzije. Obnovitvena dela so bila končana s posvetitvijo pleterske cerkve 4. novembra 1904. Zdaj je kartuzija Pleterje eden od 19 še delujočih kartuzijanskih samostanov tega reda v svetu. Skupno živi v kartuzijanskih postojankah po Evropi, v Združenih državah Amerike (Vermont), Južni Ameriki (Argentini) in Južni Koreji okoli 370 menihov. V Evropi je zdaj aktivnih tudi pet ženskih kartuzijanskih

samostanov z okoli 75 redovnicami. Ti obstajajo v Franciji, Španiji in Italiji.

V srednjem veku so kartuzijani postali elitna skupina znotraj zahodnoevropskega meništva, s čimer so bili še privlačnejši za najambicioznejše in najvplivnejše evropsko plemstvo. To jih je začelo bogato gmotno podpirati, kar je privedlo do snovanja vse kompleksnejših arhitekturnih objektov. Kartuzijanske cerkve, ki so načelno bile brez kakršnegakoli kiparskega ali slikarskega okrasja, so se ponekod spremenile v zakladnice srednjeveške umetnosti, tudi nekaterih njenih najpomembnejših del. Kljub temu se je red zapisal v zgodovino z besedami *carthusia nunquam reformata quia nunquam deformata*, kartuzijani niso bili nikoli reformirani, ker niso bili nikoli deformirani.

Zdaj pa naposled še k ustanovitvi kartuzije Jurklošter v nemirnih časih zadnjih desetletij 12. stoletja. Kartuzija Jurklošter je bila osnovana okoli dve desetletji po naselitvi kartuzijanov v ne tako oddaljenih Žičah. Ustanovitev jurkloštrskega samostana na desnem bregu potoka Gračnice v samotni gozdnati dolini v Savinjski krajini, je v zvezi s cerkveno političnimi cilji njenega ustanovnika, škofa Henrika I. iz Krke na Koroškem, ki je krško stolico (zdaj škofija v Celovcu) vodil v letih od 1167 do 1174. Izbrano območje je ležalo pod jurisdikcijo oglejskega patriarhata, krški škof pa je želel s to ustanovo pridobiti nad ozemljem škofijske pravice in nova meniška naselbina mu je prinesla velik družbeni ugled. Dolina Gračnice je bila del posesti, ki jo je leta 1035 podedovala sv. Ema Krška in jo je nato poklonila leta 1043 ustanovljenemu samostanu v Krki na Koroškem.

Ustanovna listina za kartuzijo Jurklošter ni ohranjena. Njeno ustanovitev zato postavljamo širše v čas krškega škofa Henrika I. Najstarejši ohranjeni pisni dokument o kartuziji je listina papeža Aleksandra III., ki je bila spisana 3. junija (najverjetneje) leta 1173. Naslovil jo je na drage sinove, priorja in brate kartuzijane. Iz nje izvemo, da je škof Henrik I. papežu sporočil, da je na svojem ozemlju in na posesti z imenom Jurklošter po navdihu Božje milosti, po nasvetu in s soglasjem prošta in kapitlja krške cerkve ter njenih ministerialov ustanovil kartuzijanski samostan in menihom podelil toliko dohodkov in posesti, da bodo lahko primerno ži-

veli. S to listino je papež sprejel samostan skupaj s celotno pripadajoče posestjo v svoje varstvo.

Toda novo ustanovljeni samostan v Jurkloštru se ni dolgo obdržal pri življenju. Še pred koncem 12. stoletja so se življenjske razmere v kartuziji tako poslabšale, da je krški škof Ekehard leta 1199 samostan razpustil. V pismu, ki so ga priorji, zbrani na generalnem kapitlju maja 1199, poslali tedanjemu krškemu škofu, je navedeno, da menihi v Jurkloštru niso hoteli ali pa niso mogli živeti po kartuzijanskih pravilih. Generalni kapitelj jih je zato prepustil »Bogu in samim sebi«. V Veliki kartuziji zbrani priorji so med drugim zapisali tudi, da se jurkloštrski menihi lahko vrnejo v red, če bi to želeli oni in krški škof, ki naj jim pri tem pomaga. Z veliko verjetnostjo lahko domnevamo, da je vsaj nekaj jurkloštrskih menihov našlo zatočišče v bližnji žički kartuziji.

13. aprila 1200 je krški škof Ekehard izdal listino o ukinitvi kartuzije in ustanovitvi proštije. V tem dokumentu je navedeno, da so kartuzijani, ki so jih naselili njegovi predniki, onečastili svoj red, ker so preveč hlepeli po premoženju, o čemer se je prepričal tudi vizitator samostana in o tem poročal generalnemu kapitlju. Da ne bi še naprej kršili redovnih statotov, so bili jurkloštrski kartuzijani razpuščeni. Iz obeh dokumentov sledi, da menihom, živečim v Jurkloštru ni uspelo pridobiti sredstev, ki bi jim omogočalo dostojno življenje. Zaradi tega so se posluževali načinov, ki so bili v nasprotju z načeli kartuzijanskega reda, kar je vodilo v razpust. Krška proštija ustanovljena namesto razpuščene kartuzije se zadnjič omenja v nekem dokumentu iz leta 1223.

Konec prvega desetletja 13. stoletja je bila kartuzija v Jurkloštru ponovno ustanovljena. V njej so se spet naselili beli menihi. Ustanovitelj tokrat ni prihajal iz cerkvenih krogov temveč iz posvetnega plemstva. Ustanovitev samostana je bila v visokem srednjem veku eno od tipičnih dejanj predstavnikov visokega plemstva in svojevrstni statusni simbol. Samostan Jurklošter je 9. septembra 1209 vnovič ustanovil avstrijski in štajerski vojvoda Leopold VI. Babenberžan, ki ga ena od arhivskih listin iz 13. stoletja opisuje kot *homo politicus et virtuosus*, torej kot miroljubnega in krepostnega človeka. Navedenega dne je v Mariboru izdal ustanovno listino, iz katere izvemo, da je v svoje du-

šno dobro in v dušno dobro svojih živih in mrtvih sorodnikov obnovil hišo kartuzijanskega reda z imenom Jurklošter in vanjo v čast našemu Gospodu Jezusu Kristusu, njegov sveti Materi Mariji in svetemu Janezu Krstniku znova naselil kartuzijane. Ob ustanovitvi je menihom določil meje njihove posesti, jim poklonil nekaj dohodkov in potrdil nekaj privilegijev. Apostolski sedež je samostan potrdil 13. junija 1212. Tega dne je papež Inocenc III. jurkloštrsko kartuzijo sprejel v svoje varstvo in s cerkvenimi kaznimi zagrozil vsem, ki bi menihe motili v miru njihove puščave.

Rodbina Babenberžanov je imela vse od leta 1192 v rokah laško gospodstvo, ki je pod Lepoldom VI. postalo ugledno gospodarsko, politično in cerkveno središče in je mejilo na posesti jurkloštrskega samostana. V času druge ustanovitve Jurkloštra je kartuzijo Žiče vodil prior Nikolaj, ki se v ohranjenih listinah omenja v letih od 1202 do 1211. Drugi ustanovitelj jurkloštrskega samostana je bil z žičko kartuzijo v pogostih stikih, kar dokazuje pet listin, ki jih je izdal v prid žičkega samostana, še več nadaljnjih listin pa kaže tesno povezanost priorja Nikolaja in štajerskega vojvode. Leopold VI. je za žičko kartuzijo izdal bistveno več listin kot za jurkloštrsko, s katero je poleg ustanovne listine z njegovim podpisom ohranjena le še ena, iz leta 1227. Vsako leto 15. avgusta so se Leopolda VI. kot svojega dobrotnika spominjali v obeh štajerskih kartuzijah velikokrat v stiku že pred letom 1209. To pomeni, da sta mu bila ta v tem delu cesarstva sicer povsem neznani meniški red in usoda njegove postojanke v dolini Gračnice dobro znana.

Marijina vas, Marof, Jurklošter ali vas na poti proti Laškemu – vprašanje lokacije spodnjega samostana pa je zadnje poglavje, kateremu se na kratko posvetimo v pregledu predstavljene publikacije. Kartuzija Jurklošter je bila zgrajena v času, ki ga zaznamuje obdobje tako imenovane zgodnjekartuzijanske arhitekture. Ena od njenih značilnosti je bila postavljanje dveh ločenih samostanov, zgornjega za menihe in spodnjega za brate – konverze. Tako je bila zasnovana tudi žička kartuzija, kjer stoji zgornji samostan v naselju Stare Slemene, cerkev, ki je bila del nekdanjega spodnjega samostana, pa v okoli dva kilometra oddaljenem Špitaliču. Ker je bila tudi jurkloštrska kartuzija ustanovljena še v 12. stoletju, je bila skupaj z njeno gornjo hišo gotovo

zgrajena tudi spodnja, vendar pa zdaj njena lokacija ni znana. Vprašanje lokacije spodnjega samostana pri kartuziji Jurklošter je zelo zapleteno in ga zato tukaj ne kaže obravnavati. Zelo verjetno sta bili dve

ločeni lokaciji zasnovani tudi še v času druge ustanovitve, devet let po razpustu prve kartuzije.

Jože Maček

Poklon rečiški lepotici

Boža Herek, *Rečiška lepotica: o gradnji cerkve blaženega Antona Martina Slomška v Rečici pri Laškem in njeni zgodovini*. Laško: Vigred, 2020. 52 strani.

Predstavljena knjiga o »rečiškem svetišču« je izšla ob 20. obletnici posvetitve prve cerkve, posvečene blaženemu Antonu Martinu Slomšku in 220 let od njegovega rojstva.

Rečiška dolina je spadala pod pristojnost laške (nad)župnije okoli leta 1257 od njene ustanovitve. Med 14. in 16. stoletjem so ljudje na lastno pobudo postavili po nekaterih večjih vaseh kar precejšnje število manjših cerkva – podružnic, da bi s tem vernikom vsaj delno olajšali večurno hojo k obvezni nedeljski maši, ki jo stari ljudje in otroci seveda niso zmogli. Vendar so bile maše in drugi obredi v teh podružnicah le nekajkrat letno. Vodili so jih kaplani, ki jih je bilo pri vsaki župniji večinoma od štiri do pet.

Rečiški verniki so v preteklosti morali hoditi v k nedeljski maši v župnijsko cerkev v Laško. Bližje jim je sicer bila podružnična cerkev sv. Mohorja, ki je najstarejša podružnična cerkev laške (nad)župnije, sezidana leta 1421, ker pa ta stoji na višini 784 m na Šmohorju, verniki iz Rečiške doline tamkajšnjih redkih maš niso pogosto obiskovali.

Ko je nastopil vladavino cesar Jožef II. (1780-1790), ki je bil velik reformator, je prišlo do velikih sprememb tudi na cerkvenem področju. Cesar je ukinil vse kontemplativne samostane (v katerih se menihi niso ukvarjali z šolstvom ali z dušnim pastirstvom), ter je v prid države (vendar za potrebe

Cerkve) zaplenil vsa njihova gospostva in drugo premoženje. Iz celotnega zaplenjenega samostanskega premoženja je v vsaki deželi ustanovil posebno paradržavno finančno ustanovo – Verski sklad, iz katere je začel plačevati redne mesečne plače in pokojnine duhovnikom v dušnem pastirstvu in poskrbel za kritje drugih z versko dejavnostjo povezanih stroškov. S jožefinsko farno regulacijo so pri skoraj vseh dotedanjih podružnih cerkvah ustanovili nove župnije, imenovane kuracije, vikariate ali duhovnije, ki so bile ustanovljene zato, da bi olajšali hojo vernikov k nedeljski maši. Po tedanjih cerkvenih predpisih je bila udeležba vernikov pri nedeljski maši v domači farni cerkvi obvezna. Cesar Jožef II. pa je menil, da če Cerkev in država zahtevata od vernikov udeležbo pri nedeljski maši,